

Mr Miroslav PERIŠIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd

UDK 378.342(=163.41/.6)(437)
"1945/1948"008(497.1:437)"1945/1948"

POSLERATNI PRAG – SLIKA ZA POREĐENJE Čehoslovačka sredina i jugoslovenski studenti - stipendisti od 1945. godine do objavljivanja Rezolucije IB

APSTRAKT: U tekstu je, na osnovu istraživanja obavljenih u domaćim i češkim arhivima, analiziran položaj prve posleratne generacije jugoslovenskih studenata - stipendista čehoslovačke i jugoslovenske vlade na čehoslovačkim univerzitetima, s naglaskom na društvene i kulturne prilike u Pragu.

Prag nije mogao preterano da oduševi jugoslovenske studente, ali ni da ih razočara. Više je zbunjivao. Ne samo u decembru 1945. i januaru 1946. kada su počeli da pristižu prvi stipendisti već i narednih godina, od politike do svakodnevice, Prag je ostavljao utisak grada koji želi što pre da zaboravi godine rata. Čehoslovaci nisu spadali u narode koji su u ratu mnogo stradali. Nešto više od desetak hiljada žrtava bilo je neuporedivo sa brojem izginulih i umrlih u ostalim slovenskim zemljama – Sovjetskom Savezu, Poljskoj i Jugoslaviji, ili, pak, u fašističkoj Nemačkoj. Po očuvanosti materijalne kulture u glavnom gradu Čehoslovačke, ratnih godina kao da nije ni bilo. Svega nekoliko porušenih zgrada u bombardovanju koje su čuvane kao „amajlija”, kao dokaz stradanja. Na koju god stranu bi se okrenuli, jugoslovenski studenti mogli su da vide zgrade očuvane u oba svetska rata. Mesta za upoređivanje sa Beogradom u tom pogledu gotovo da nije bilo.

Tragovi ratnih godina bili su vidljivi po siromaštvu, skupoći i nestašicama roba. Za flašu vina posleratni jugoslovenski diplomatski predstavnik morao je da izdvoji više od jedne petine svoje plate. O ekonomskim prilikama neposredno uoči dolaska jugoslovenskih studenata Miladin Popović je zabeležio svoje prve utiske: „Prag nije bogat sa robom. Malo toga ima. Sve su odneli Nemci,

kako tekstil tako i sve ostalo. Otuda velika skupoća. Bez bonova ne možeš dobiti a ma baš ni pertle za cipele. I ako imaš bon opet ne možeš dobiti bez vruga. Pojavljuje se mito što nas Jugoslovene, osobito ratnike, ošamućuje. Cigareta nemaju pa bi za njih dali sve na svetu. Za jednu cigaretu dobićeš sve da kupiš. Za kutiju od 20 cigareta dobiješ pola kila salame. Eto pogledaj. Poslove ako svršavaš zvanične treba da imaš cigareta. Onda ćete pratiti makar i general ne samo do vrata nego do na ulicu i rado ćete primati svaki dan. Najljubavnije se javlja u tom slučaju. E to je brate neshvatljivo. Ja ne bih mogao da se naviknem da dajem cigarete. Mogu da dadem nekom kelneru ili slično ali brate generalu nikako sem da ga počastim u kući ili tako kad sedimo. A vidim da ću morati ako hoću da svršavam stvari uredno.”¹

Možda više od samih ekonomskih prilika iznenađivala je neuposlenost omladine, njena nespремnost na žrtvu i na odricanje. „Narod badavadžiše i suviše mnogo. Nije to upregnuto niti će uspeti da ga upregnu. Masa sveta samo švrlja bez posla. Svako večer samo igranke po hotelima. Mladež ne misli ništa” – beležio je Miladin Popović zapažanja o životu u Pragu, oktobra 1945. godine, da bi nekoliko meseci kasnije dodao: „Inače zemlja je, sudeći po Pragu i mestima gde sam bio zadržala u svemu stari predratni duh. Uopšte se ne oseća ili malo oseća poleta u radu ili ma čemu. Nerada, korupcije i špekulacije ima i suviše. Nerad se oseća kako u građanstvu tako i u činovništvu po kancelarijama i u vojsci. Praznike poštuju i suviše mnogo. Kancelarije ne rade na najmanji praznik. Sada za božićne praznike imali su svi činovnici i sve ustanove odmor od 22. 12 1945 do 2. januara 1946. g. – ko bajagi zbog uglja. Omladina nema živosti kao kod nas. Ne oseća dužnost i potrebu rada za obnovu zemlje i za političko osvešćenje omladine. Prati samo igranke i zabave. Njihove manifestacije ne liče na manifestacije nego na pogrebne povorke. Svrstani u četvorored, s vremena na vreme uzvikne neko koju parolu a koju prihvate 3–4 iz njegove neposredne blizine.”²

U neočekivane utiske moglo bi biti svrstano i odsustvo onog poleta koji je bio karakterističan za jugoslovensko posleratno društvo. U vreme dolaska jugoslovenskih studenata još uvek nije bio zamenjen novac izdavan za vreme okupacije. Policija viđena očima jugoslovenskih zvaničnika upoređivana je sa predratnom jugoslovenskom. Vojska je po jugoslovenskim merilima bila veoma slaba, bez neophodne discipline i bez visokog vojničkog morala. Većinu oficira u generalštabu, koji su za vreme rata bili u Engleskoj, jugoslovenski diplomatski predstavnik manje je cenio od onih koji su bili u SSSR-u. Dodeljivanje najviših vojnih odlikovanja za manje simbolične akcije otpora nekoliko dana pred kapitulaciju Nemačke, za jugoslovenske ratnike bilo je neshvatljivo. U oceni

¹ ASCG, CK SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, ČSR, IX, 22/II–1–55.

² *Isto.*

čehoslovačke vojske nije se zaboravljalo da ona za vreme rata gotovo nije ni postojala, odnosno da je to bila malobrojna vojska koja se tek stvarala, koja nije ratovala, da su kao osnova za njeno stvaranje poslužili pojedinci koji su za vreme rata bili u Sovjetskom Savezu i tek tamo formirani u vojnu jedinicu. Takođe, da su oficiri mahom bili predratni, od kojih su neki za vreme rata bili u Sovjetskom Savezu, izvestan broj u Engleskoj, jedan broj u logorima, neznatan broj u partizanima, a pojedini su rat proveli kod kuće. Podeljenost na simpatizere Istoka i Zapada bila je snažno prisutna među oficirskim korom. Oni koji su bili u SSSR-u, u partizanima i u logorima bili su više okrenuti Istoku. Iako nisu bili u većini, procenjivalo se da će, zbog potrebe države da se oslanja na jednu od strana, sigurniji oslonac biti pronađen u SSSR-u nego u zapadnim silama. Ne samo zbog političke orijentacije već i zbog udaljenosti od Zapada na čijem putu je stajala Nemačka, za razliku od SSSR-a sa kojim se država geografski dodirivala.³

Jugoslovenski student pristigao u glavni grad Čehoslovačke u zimu 1945/46. godine, ukoliko je bio zainteresovan za odnos Čehoslovačke prema Zapadu i Istoku, teško je mogao iz svakodneвно vidljivog da izvuče zaključak prema kojoj političkoj strani sveta su gajene veće simpatije. U samom gradu bilo je dosta i Amerikanaca i Engleza i Rusa. Da li zbog posete Ajzenhauera, na javnim mestima u Pragu bilo je više njegovih i slika Montgomera nego ruskih, ali su u 53 bioskopa, od ukupno 83 koliko ih je tada bilo u glavnom gradu, davani ruski filmovi.⁴ Dominacija ruskog filma u odnosu na češki, engleski i američki mogla je biti doživljena kao znak da se nešto više vole Rusi ili tumačena kao snažniji sovjetski politički uticaj ostvarivan preko kinematografije. Mada, već na sledećem koraku zbunjivala je bioskopska tišina pri filmskoj slici viđenijih sovjetskih ličnosti. Za radoznalog i pomalo zbunjenog mladog Jugoslovena bilo je neuobičajeno da niko nije aplaudirao na pojavu Staljina u filmu Pilot Čkalov.⁵

Do Čehoslovačke je bilo veoma stalo i zapadnim silama i Sovjetskom Savezu. Zapadni svet se nikada nije lako mirio sa činjenicom da je Čehoslovačka ideološka, politička i privredna zona Kremlja. U jednom izveštaju Saveta Slobodne Čehoslovačke iz Vašingtona maja 1952. godine o stanju sloboda, Čehoslovaci su označavani kao nacija koja pripada zapadnoj kulturi, u čiju privrženost slobodi i demokratiji na osnovu predratnog iskustva nije potrebno sumnjati.⁶ S druge strane, Moskva je u početnoj fazi reorganizacije unutrašnje strukture Komunističke partije Češke vršila kontrolu preko direktnih veza, pošto nije bilo moguće da uvede svoje ljude koji bi zastupali njene interese. Staljin je glavno težište stavljao na industrijsko iskorišćavanje ČSR-a za ispunjenje indu-

³ ASCG, CK SKJ, IX, 22/II-4.

⁴ ASCG, CK SKJ, IX, 22/II-2.

⁵ *Isto.*

⁶ ASCG, CK SKJ, IX, 22/II-52.

strijskog programa SSSR-a, prvenstveno za zadovoljenje svojih vojnih potreba. Jugoslavija je s posebnom zainteresovanošću pratila razvoj događaja u Čehoslovačkoj, kako odnos velikih sila prema toj zemlji tako i same unutrašnje političke procese, sa naglašenom pažnjom na snagu i stanje Komunističke partije Čehoslovačke. Jugoslovenskoj pažnji nije izmicalo ni raspoloženje među oficirskim korom, podeljenim na simpatizere Istoka i Zapada, pa se jugoslovenski predstavnici u Pragu u svojim izveštajima nisu ustručavali ni od slobodnijih ocena pojedinih ličnosti iz vojnog i političkog života. Ministar vojske divizijski general Ludvik Svoboda, po mišljenju Miladina Popovića, bio je „vojničina, stručnjak, građanski pošten i borac koji je bio u SSSR-u i doveo jedinicu koja je tamo formirana”.⁷ Ipak, generalove simpatije prema SSSR-u za jugoslovenskog predstavnika nisu bile dovoljne, pa ga je okarakterisao i kao „politički vrlo glupog, neizgrađenog” i naročito sumnjivog posle posete Londonu.⁸ Ni načelnik generalštaba general Boček, koji je takođe bio u Sovjetskom Savezu, Miladinu Popoviću nije ulivao poverenje jer je delovao kao „politički neopredeljen”.⁹

Globalna preraspodela političke i ekonomske moći nije mogla da mimoide industrijski razvijenu srednjoevropsku zemlju kakva je bila Čehoslovačka. Nesumnjivo je da su u pozadini političkih stajali ekonomski interesi Zapada i Istoka, faktički borba za zauzimanje one pozicije koju je u privrednom smislu u Čehoslovačkoj imala Nemačka za vreme Drugog svetskog rata. Naime, Čehoslovačka se pre rata brzo razvijala u kapitalističku zemlju sa visoko razvijenom industrijom. Po proizvodnji po glavi stanovnika Čehoslovačka je uoči Drugog svetskog rata spadala u deset najrazvijenijih industrijskih zemalja u svetu.¹⁰ Po proizvodnji uglja bila je na sedmom mestu, čelika na osmom, proizvodnji teretnih automobila na devetom, u proizvodnji električne energije na sedmom mestu.¹¹ Iako je, po podacima iz 1938. godine, njena teritorija činila 0,1% evropske teritorije, a broj stanovnika 0,7% evropskog stanovništva, njen udeo u hemijskoj industriji bio je 4,6%, u industriji mašina 3,9%, u tekstilnoj industriji 4,2%, a u ukupnom izvozu 6%. Za vreme Austrougarske u Čehoslovačkoj je bilo koncentrisano 75% celokupne industrije austrougarske monarhije. U toku Drugog svetskog rata industrija se povećala jer je Nemačka dovlačila industrijska postrojenja iz drugih zemalja i podizala nova, pošto je stvarala pozadinu prema SSSR-u. Ukupna proizvodnja u krupnim preduzećima pojedinih grana industrije (metalna industrija, rudarstvo, hemijska industrija, industrija hartije, tekstilna industrija) za vreme rata porasla je za 22%. Posle Drugog svetskog rata za čehoslovačku privredu i društvo primetan je veliki pad. Zbog iseljavanja Nemaca broj

⁷ ASCG, CK SKJ, IX, 22/II-4.

⁸ *Isto.*

⁹ *Isto*

¹⁰ ASCG, CK SKJ, IX, 22/II-45.

¹¹ *Isto.*

stanovnika smanjio se na oko 80% od predratnog broja, sa petnaest smanjio se na dvanaest miliona.¹² Njihovim odlaskom smanjio se procenat ukupne posebno kvalifikovane radne snage. Pojedine fabrike, koje su imale po šesnaest hiljada radnika pre rata, spale su posle rata tek na tri do četiri hiljade.¹³ Posledice su se brzo osetile. Indeks pada industrijske proizvodnje u poređenju sa 1937. godinom bio je 55 u 1945, 80 u 1946, da bi 1948, dostigao 103.¹⁴ Sa iseljavanjem Nemaca i Mađara pojavio se i problem kolonizacije napuštenih krajeva, zbog čega je čehoslovačka vlada potegla pitanje preseljavanja Čehoslovaka iz drugih zemalja, među kojima i iz Jugoslavije, što nije naišlo na odgovarajući odziv. Uprkos drastičnom padu proizvodnje posle rata, industrijska proizvodnja u Čehoslovačkoj znatno je premašivala industrijsku proizvodnju u Jugoslaviji.¹⁵

Osim industrijskih parametara, u Čehoslovačkoj je mnogo toga bilo suštinski drugačije nego u Jugoslaviji. Vlast u Čehoslovačkoj delile su četiri partije, u Jugoslaviji je vladala jedna partija. Čehoslovačka je bila ponosna što je uspela da se sačuva u ratu, Jugoslavija je bila ponosna na svoju žrtvu. Čehoslovačka armija je bila slaba, praktično tek u formiranju, jugoslovenska armija brojna, snažna i prekaljena u ratu. Komunistička partija Češke nedovoljno snažna za preuzimanje vlasti, Komunistička partija Jugoslavije jaka, sa fanatičnim članstvom i presudnim uticajem u državi. Prag je bio očuvan, Beograd razrušen, Karlov univerzitet je bio star šest vekova, Beogradski univerzitet, za evropske prilike, nije imao naročito dugu tradiciju. Tako su zemlju koju su odabrali za svoje stručno formiranje jugoslovenski studenti doživljavali pomešanih osećanja.

Našavši se u slušaonicama, kabinetima i hodnicima fakulteta Karlovog univerziteta, jugoslovenski studenti su mogli imati osećaj da su sastavni deo atmosfere nekog od svetskih univerzitetskih centara, što Prag u neku ruku i jeste bio. U vreme njihovog dolaska u Pragu je, krajem 1945. godine, održan Međunarodni studentski kongres; na praške fakultete školske 1945/46. godine bilo je upisano oko 19.000 studenata, od čega 5.500 žena¹⁶ i veliki broj stranih studenata iz evropskih i vanevropskih zemalja (Amerike, Engleske, Belgije, Rumu-

¹² Isto.

¹³ ASCG, CK SKJ, IX, 22/II-4.

¹⁴ ASCG, CK SKJ, IX, 22/II-45.

¹⁵

Uporedna analiza proizvodnje osnovnih industrijskih proizvoda po glavi stanovnika u Čehoslovačkoj i Jugoslaviji 1946. godine					
	čelik	električna energija	traktori	pamučna i vun. tkanina	obuća
Čehoslovačka	200 kg	617 kwh	1,67	28 m	3,8
Jugoslavija	48 kg	272 kwh	0,19	17,1 m	0,5

ASCG, CK SKJ, IX/22/II-45.

¹⁶ Dejiny Univerzity Karlovy 1348–1990, IV (1918–1990), Univerzita Karlova vydavatelství Karolinum, Praha 1998, 253.

nije, Bugarske, Irana, Izraela, Holandije, Hindustana, Indije, Danske, Kipra, Albanije, Švedske, Ukrajine, Kanade, Palestine, Finske, SSSR-a, Poljske, Italije).¹⁷ U odavanju naučnih priznanja bilo je mesta i za Jugoslovane, što je studente posebno radovalo. Tako je promovisanje predsednika Srpske akademije nauka Aleksandra Belića u počasnog doktora Karlovog univerziteta oktobra 1946. godine moglo dodatno da uveri jugoslovenske studente da se nalaze u otvorenoj sredini. Uz to, njegova četiri predavanja koja je tom prilikom održao (o jeziku, prirodi reči, zadacima lingvistike i o studijama istočnih jezika u Jugoslaviji)¹⁸ mogla su na ambicioznije studente delovati kao putokaz dokle se može dosegnuti u nauci, naravno, ne razmišljajući da su u konkretnom primeru ulogu imale i političke pretpostavke.

Veliki broj raznih jugoslovenskih udruženja, zavoda, domova i ulica sa nazivima koji su se među prvim naučenim rečima na češkom jeziku lako pamtili „jihoslovenski“, „belehradski“, „Titov“, uticali su na pojedine studente da se povremeno osećaju kao „kod kuće”.¹⁹ Dozvoljavali su sebi izvjesnu ležernost u postupcima, nesvojstvenu studentu u stranoj zemlji. Tukli su se sa češkim studentima zbog mesta u domu i bratimili se sa Bugarima, lažno se predstavljali, švercovali cigarete, prepotentno se odnosili prema češkim komunistima, politički diskutovali, organizovali manifestacije zbog Trsta i držali političke govore, pevali borbene pesme, slavili Tita, proslavljali svoje i češke praznike, organizovali sportska takmičenja, ali su i vredno studirali, polagali ispite sa solidnim prosekom, interesovali se za kulturu češkog naroda i pratili događaje kojima se predstavljala jugoslovenska kultura. Ono što im je u njihovoj zemlji bilo nezamislivo – da uživo vide Tita – ostvarilo im se u Pragu. Četvrtak 21. mart 1946. godine bio je za mnoge jedan od dana koje će pamtili do kraja života. Toga popodneva najpre su pogledima ispratili svog predsednika u njegovoj šetnji od

¹⁷ Imena sa podacima o nacionalnosti studenata pronašli smo u upisnicama fakulteta u Arhivu Karlovog univerziteta u Pragu i u Arhivu čeških visokih tehničkih škola u Pragu: Archiv University Karlova, Fakulta lekarska, Cizinci, zimni beh 1945/46, letni beh 1945/46, zimni beh 1946/47, letni beh 1946/47, zimni beh 1947/48, letni beh 1947/48, 188-214; Fakulta filozoficka, Cizinci, zimni beh 1945/46, letni beh 1945/46, zimni beh 1946/47, letni beh 1946/47, zimni beh 1947/48, letni beh 1947/48; Fakulta pravnicka, Cizinci, zimni beh 1946-47, letni beh 1947, zimni beh 1947-48, letni beh 1948. Archiv Česke vysoké učeni technické – Praha, Vysoká škola architekti 26, Vysoká škola inženýrského stavitelství 24, Vysoká škola strojního elektrotechnického inženýrství 11, Vysoká škola chemického technologického inženýrství 16, Vysoká škola zemědělského inženýrství 28.

¹⁸ ASCG, CK SKJ, Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, F-18.

¹⁹ U Pragu su jedan studentski dom (Kolej Maršala Tita), jedna ulica i jedan zavod (praška fabrika vagona) nosili Titovo ime. Jedna ulica nosila je naziv Belehradská (Beogradska). U Čehoslovačkoj je postojao Klub jugoslovenskih novinara, Savez prijatelja Titove Jugoslavije sa više od 20 odbora u Pragu i unutrašnjosti, zatim Čehoslovačko-jugoslovensko društvo za kulturne i ekonomske veze koje je baštiniло tradiciju predratne Čehoslovačko-jugoslovenske lige, Narodni front Jugoslavena u ČSR-u i Društvo prijatelja FNRJ. Navedeno prema: Pražské spolky soupis pražských spolku na zaklade úřednicí evidenci z let 1895–1990, Scriptorium, Praha, 1998.

Vaclavskih namesti do Karlovog mosta, a potom se predsednik Jugoslavije i vrhovni komandant susreo sa njima i obratio im se: „Teško nam je bilo da vas pustimo, ali zato na vama je da iskoristite stečena iskustva i da se stručno nabraženi povratite u domovinu, jer na vama – omladini počiva naša narodna republika”.²⁰

Nije bio mali broj onih koji su prvi put u Pragu imali priliku da vide jugoslovenski film, prisustvuju koncertu jugoslovenskih muzičara, upoznaju nekog od jugoslovenskih pisaca čija je knjiga prevedena na češki jezik ili odslužaju predavanje nekog od jugoslovenskih profesora. U Čehoslovačkoj su od 1946. do 1948. godine gostovali jugoslovenska opera, pozorište, horovi, folklorna društva, slikari, karikaturisti, pisci. Već u septembru 1946. godine boravila je grupa jugoslovenskih pisaca (Desanka Maksimović, Milan Bogdanović, Dušan Kostić, Blažo Koneski, Ivo Frol, Vjekoslav Kaleb, Viktor Smolej, Zdenko Štambuk, Marjan Pavšić, Marko Marković), a mesec dana kasnije u Pragu su održane dve večeri posvećene jugoslovenskoj književnosti. Na prvoj je češki pesnik Vilem Zavada govorio o učešću jugoslovenskih književnika u borbi i izgradnji zemlje, a jugoslovenski pesnik Vladimir Popović govorio je o poeziji „u kojoj se peva o herojstvu i patnjama” jugoslovenskih naroda. Tom prilikom recitovane su pesme Otona Župančića, Ivana Frola, Branka Ćopića, Vladimira Nazora, Kajuha, Petra Levca, Zdenka Štambuka, Radovana Zogovića. Na drugoj večeri u organizaciji češkog Pen kluba profesor Julius Dolanski u svom predavanju sa temom „Branu slobode Jugoslavije” dao je prikaz novije srpske i hrvatske književnosti. U okviru razmene umetnika u Čehoslovačkoj su boravili slikar Vasilije Popović, književnik Janko Đonović, kompozitor Nikola Hercigonja i književnik Gvido Tartalja. U toku 1947. i 1948. prevedeno je više dela jugoslovenskih autora: *Gospođica*, *Travnická hronika*, *Na Drini ćuprija* (Ivo Andrić), *Smrt Smail age Čengića* (Mažuranić), *Sa partizanima*, *Tri priče za decu* (Nazor), *Djeca majke zemlje* (J. Pavičić), *Mi smo za pravicu*, *Ili jesmo ili nismo*, *Natrag u naftalin*, *Novele* (S. Kolar), *Oči* (M. Ristić), *Kajin put* (M. Žicin), *Novele* (Krlježa), *Na splavovima* (Ingolić), *Višoka hronika* (Tavčar).²¹

Muzička kultura je takođe bila poprilično prisutna. U martu 1947. čehoslovačkoj publici se svojim umetničkim umećem predstavio violončelista Antonio Janigro. Aprila iste godine gostovali su izvođači beogradske opere Anita Mezetova i Aleksandar Marinković. U avgustu na Međunarodnom omladinskom festivalu u Pragu jugoslovenski hor „Ivo Lola Ribar” zauzeo je prvo mesto, a snažan utisak ostavile su tačke *Kozara*, *Makedonsko oro*, *Polet mladosti* i *Bosna*

²⁰ Program boravka Tita u ČSR-u, Arhiv Ministerstva zahraničnih veccí Češke republiky, teritorialni odbor – Jugoslavia 1945–1959, k. 12; ASCG, Komitet za škole i nauku FNRJ, F-75.

²¹ ASCG, Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, F-18; Komitet za kulturu i umetnost FNRJ, F-18; ASCG, CK SKJ, IX, 22/III-185.

zove. Od folklornih grupa nastupali su „Jože Vlahović” iz Zagreba, „Moreška” sa Korčule i lazaretopoljska grupa koja je izvela *Makedonsko kolo*. Hor Radio Beograda u novembru 1947. učestvovao je u proslavi jugoslovenskog praznika u Čehoslovačkoj. Violinista Ivan Pinkava je održao u februaru 1948. više koncerata u unutrašnjosti Čehoslovačke. Veliku pažnju publike privukao je nastup dirigenta Beogradske opere Krešimira Baranovića u martu 1948 (predigra opere *Striženo košeno*, koncertna fantazija Musorgskog *Noć na golom brdu*. Simfonijska pesma Marjana Kozine *Ilova gora* i *Šesta simfonija* Čajkovskog). Pevačka i folklorna grupa „Jože Vlahović” ponovo je gostovala u Pragu na Festivalu narodnih igara, muzike i pesama slovenskih zemalja u okviru Slovenske poljoprivredne izložbe u maju 1948. godine. Jugoslovenska kultura je bila predstavljena i delima jugoslovenskih autora u izvođenju čehoslovačkih umetnika (Konjovićeva opera *Koštana*, *Simfonijsko kolo* od Gotovca, pozorišna predstava po delu Mateje Bora *Noć*, komad Gene Senečića *Spis br. 516*, koji je izazvao nezadovoljstvo jugoslovenske ambasade jer je reč o autoru koji je „proustaški element”). Na Praškom proleću jugoslovenski umetnici predstavili su se gudačkim kvartetom Ivana Mana Jarnovića i Drugom Šulekovom simfonijom.²²

U Pragu je juna 1946. otvorena izložba Frane Šimunovića, a oktobra te godine izložba radova Ede Murtića. Istog meseca gostovali su jugoslovenski umetnici Prica, Grdan, Vijorovićeve i Vladimir Popović. Novembra 1947. otvorena je izložba „Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije 19. i 20. veka” u zgradi Slovačkog muzeja u Bratislavi, a januara 1948. u Pragu.²³

I mlada jugoslovenska kinematografija pravila je prodor u zemlji filmske tradicije i to dokumentarnim filmom na teme u skladu sa duhom vremena (*1. maj 1947. u Beogradu*, *Istina o Puli*, *Smotra mladosti*, *Omladinska pruga*, *Deca naroda*, *Partizanska bolnica*) i umetničkim filmom na temu rata (*Slavica* i *Živeće ovaj narod*). U okviru razmene dve kinematografije u Čehoslovačkoj je prikazivan filmski žurnal *Filmske novosti* i čitan jugoslovenski časopis *Film*. Na Radio Pragu svaki dan je emitovana emisija na srpskohrvatskom jeziku, a do februara 1948. godine iz Jugoslavije u Čehoslovačku je plasirano 21.515 primeraka knjiga, 6.186 primeraka časopisa i 98.643 primerka novina.²⁴

Vid afirmacije jugoslovenske kulture bilo je i obeležavanje godišnjica. Povodom 90 godina od rođenja Nikole Tesle, 1946. godine, u Češkoj akademiji nauka i umetnosti o srpskom naučniku govorio je dekan Visoke tehničke škole

²² ASCG, Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, F-3; Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, F-18; *Politika*, 8. avgust 1947, 6. *Politika* 13, avgust 1947, 3.

²³ ASCG, Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, F-3; Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, F-18.

²⁴ ASCG, Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, F-3; Komitet za kinematografiju, br. 62; ASCG, CK SKJ, IX, 22/III-185; Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, F-18.

Jaromir Jarak, a obeležena je i stota godišnjica smrti Vuka Karadžića. Proslavama 29. novembra, koje su trajale i po nedelju dana, pridavana je naročita pažnja. Organizovani su koncerti, otvarane izložbe, davane pozorišne predstave.²⁵

Jugoslovenski studenti su veoma često bili u prilici da slušaju reakcije građanstva na sadržaje jugoslovenske kulture i prate stručne kritike na umetničke domete i druge vrednosti predstavljenih dela pojedinih jugoslovenskih stvaralaca. Za folklornu grupu „Joža Vlahović” pisano je da je „najozbiljnija, najspremnija i najlepša plesna celina iz FNRJ koju je do tada Čehoslovačka videla”. Za Janigra se pisalo da je „tehnički fenomen”, „zreli vladalac svog instrumenta”, a za Horvata koji je dirigovao Čehoslovačkom filharmonijom da je „odličan dirigent koji diruguje elegantnim gestom i čvrstom rukom”. O filmu *Živjeće ovaj narod* govorilo se da u njemu progovaraju „narodne mase, patnje i žrtve miliona, veličina i lepota borbe i slobode”, da iz njega zrače „čovečnost, istina i ljubav prema čoveku, domovini i slobodi”, a da ostavlja dubok utisak koliko po držaju toliko i po svojoj umetničkoj vrednosti.

Nije nam poznato da li je neko od studenata pre odlaska u Čehoslovačku znao koliko je duga tradicija univerziteta u Pragu. Oni koji su se upisali na Karlov univerzitet mogli su na ulazu u zdanje sagrađeno na jednom od srednjovekovnih puteva u delu Praga koje nosi naziv Staromestja da pročitaju da je univerzitet na kojem započinju studije osnovan 1348. godine. Osnovao ga je Karlo IV, kao prvi univerzitet u centralnoj Evropi. U istorijskom pamćenju Srba to je značilo da je Karlov univerzitet osnovan pune četiri decenije pre Kosovske bitke. U Pragu je početkom 18. veka, pre nego u Beču, osnovano više učilište za obrazovanje inženjera, pre svega vojnih specijalista za potrebe tadašnjih brojnih fortifikacijskih radova. Prvi profesor praške škole koji je udario temelje teoretskom i praktičnom vaspitanju tehničkih specijalista bio je Kristian Jozef Vilenberg.²⁶

Nije nam poznato ni da li je i koliko neko od studenata znao o kulturnim vezama dva naroda u prošlosti. Među stranim lekarima, apotekarima, inženjerima i ljudima od zanata u Srbiji 19. veka bio je znan broj Čeha. O prisustvu čeških stručnjaka ne svedoči samo njihova, istoričarima dobro poznata, uloga u procesima modernizacije srpskog društva već i udruženje „Češke besede” osnovano 1869. godine u Beogradu, na inicijativu Antonija Nemeca, dr Jovana Valente, dr Janka Šafarika i Ignjata Bajlonija. Zadatak tog društva – kako je to navedeno u molbi za osnivanje – bio je da „jednako dolazeće svoje sanaradnike održava pri živoj narodnoj slovenskoj svesti i da (j)ih sačuva od moralnog i materijalnog propadanja”, pri čemu će se u ostvarivanju takvih ciljeva „služiti

²⁵ ASCG, Komitet za kulturu i umetnost Vlade FNRJ, F-18; ASCG, CK SKJ, IX, 22/III-185.

²⁶ Vaclav Lomič, Českeho Vysokeho učeni technickeho v Praze, Praha, 1982, 98. Dejiny Českeho Vysokeho učeni techickeho, 1 dil svazek 1, Praha, 1973.

sastancima i zabavama društvenim, čitanjem knjiga, novina i časopisa, podpomaganjem novodošlih radenika i naseljenika, priticanjem u pomoć novcem i potrebama življenja onima koji bi pali u bolest i bedu”.²⁷ U srpske gradove u 19. veku ulazio je češki kapital, češki stručnjaci, prva industrijska preduzeća i moderni zanati. Prag je, s druge strane, bio jedan od evropskih središta u kojem se školovala mlada srpska inteligencija u drugoj polovini 19. veka, a posebno u znatnijem broju jugoslovenska inteligencija u međuratnom periodu. Počev od 1907. do 1914. u Pragu je postojalo Srpsko studentsko udruženje „Šumadija”,²⁸ od 1910. Klub hrvatskih tehničara „Matija Gubec”,²⁹ od 1919. godine Akademsko društvo jugoslovenskih studenata „Jugoslavija”, od 1920. Klub jugoslovenskih tehničara u Pragu, od 1922. godine Klub jugoslovenskih agrikulturnih tehničara u Pragu (Klub jihoslavenskych zemedelskych techniku v Praze), zatim Akademsko društvo Slovenija i Klub akademičara Bosne i Hercegovine.³⁰ U međuratnom periodu na studijama u Pragu, Brnu, Pribranu i Bratislavi nalazio se veliki broj jugoslovenskih studenata - državnih stipendista. Samo do početka 1925. godine ukupno 370 studenata potpisalo je obavezu Ministarstvu prosvete u Beogradu da će po završetku studija u Čehoslovačkoj „odslužiti u državnoj službi dvaput toliko vremena za koliko je uživao potpore i stipendije”.³¹ Posle smrti kralja Aleksandra čehoslovačka vlada je 12. oktobra 1934. godine osnovala „Zadužbinu Viteškog Kralja Aleksandra I Ujedinitelja za jugoslovenske slušaocce visokih škola u Čehoslovačkoj Republici”, kojom je upravljalo čehoslovačko ministarstvo prosvete i iz nje godišnje dodeljivalo 20 stipendija jugoslovenskim studentima.³² U školskoj 1938/39. u Pragu, Pribranu, Olmovu i na Bogoslovskom fakultetu u Bratislavi bila su upisana 193 jugoslovenska studenta.³³ U toku Drugog svetskog rata u Čehoslovačkoj su ostale kosti izvesnog broja Jugoslovena, onih koje je rat zatekao u toj zemlji i onih koji su umrli pri povratku iz zarobljeništva u nemačkim logorima.

Odlazak jugoslovenskih stipendista na studije u Čehoslovačku u zimu 1945/46. godine bio je prvi praktični oblik obnavljanja predratne tradicije školovanja jugoslovenske inteligencije na čehoslovačkim univerzitetima, ali istovremeno i jedan od prvih vidova posleratne saradnje dve države. Upućivanje prve

²⁷ IAB, UGB, 1157, f. 8, br. 189.

²⁸ Pražske spolky. Soupis pražských spolku na zaklade urednich evidenci z let 1895–1990, Scriptorium, Praha 1998.

²⁹ Katalog Arhiva Karlovog univerziteta.

³⁰ Pražske spolky. Soupis pražských spolku na zaklade urednich evidenci z let 1895–1990, Scriptorium, Praha 1998.

³¹ ASCG, 66-441. Navedeno prema: M. Mitrović, Saradnja Beogradskog univerziteta sa univerzitetima u Čehoslovačkoj 1918–1939, u rukopisu.

³² ASCG, 66-130; Nadace jugoslovanskaho krale Alexandra I, Statni ustredni archiv, Ministerstvo školstvi a kultury, k. 1688, 26.

³³ Isto.

grupe studenata usledilo je ubrzo posle obaveštenja Ministarstva prosvete Čehoslovačke 1. novembra 1945. godine da je spremno da primi neograničen broj studenata iz Jugoslavije na svim fakultetima, osim na medicinskom. U obaveštenju je navedeno da je stanovanje obezbeđeno u domovima za 250 studenata i da će Ministarstvo prosvete Čehoslovačke dodeliti sto stipendija u mesečnom iznosu od po 1.500 kruna bez „traženja protivusluge”. Navedene mogućnosti odnosile su se na Prag, a očekivao se sličan odgovor i iz Slovačke, gde bi po tadašnjim procenama, takođe, moglo da se nađe mesta za oko 250 jugoslovenskih studenata.³⁴ Saradnja dve države je, time, faktički uspostavljena pre potpisivanja „Ugovora o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i saradnji u miru”, 9. maja 1946. godine, koji je pozivajući se na potvrdu veza iskrenog prijateljstva koje „od pamtiveka spajaju bratske slovenske narode Čehoslovačke i Jugoslavije” predviđao osim „udruživanja u politici oprobanoj i trajnog prijateljstva” i učvršćivanje i produbljivanje ekonomskih i duhovnih veza.³⁵

Za samo otvaranje mogućnosti za školovanje jugoslovenskih studenata na čehoslovačkim univerzitetima ni Konvencija o kulturnoj saradnji između Jugoslavije i Čehoslovačke, potpisana 27. aprila 1947. godine,³⁶ koja je, između ostalog, predviđala i razmenu studenata, nije imala presudnu važnost jer je veliki broj studenata već više od godinu dana studirao na čehoslovačkim univerzitetima. Ona je imala veliki značaj u intenziviranju otpočete kulturne razmene i na neki način davala zvaničniju međudržavnu formu nečemu što je u praksi započeto već ubrzo po završetku rata. Ona je proširivala oblik saradnje i iskazivala spremnost obe strane da se olakša takav vid saradnje. Sadržaj konvencije zanimljiv je zbog svega što je posle njenog potpisivanja usledilo na planu kulturne razmene, ali još zanimljiviji zbog činjenice koja govori o njenoj nemoći da preživi pritisak politike 1948. godine, koja je konvenciju faktički poništila, kao i za analizu koliko je malo od nje posle toga ostalo.

Tačan broj jugoslovenskih stipendista koji su studirali na čehoslovačkim univerzitetima u periodu od 1945. do 1948. godine teško je utvrditi zbog toga što nije bio konstantan. Menjao se ne samo iz godine u godinu, već i tokom školske godine. Broj odobrenih stipendija, odnosno upisanih na fakultete i visoke škole ne znači istovremeno da je to i konačan broj na kraju školske godine jer je bilo pojedinaca koji su iz različitih razloga prekidali studije. Pojedini su vraćani u zemlju zbog lošeg političkog držanja, drugi su bili primorani da napuste studije zbog bolesti, a zabeleženi su i slučajevi ilegalnog odlaska u Francusku. Precizno

³⁴ Statni ustredni archiv, Ministerstvo školstvi a kultury, k. 1693, 26; Pismo ambasadora FNRJ u Pragu češkom ministru školstva i narodnog obrazovanja (ministerstvo školstvi a narodni osve-ty) – Statni ustredni archiv, Ministerstvo školstvi a kultury, k. 1688, 26; Ministerstvo inostranih poslova – Ministerstvu prosvete DFJ, ASCG, Ministerstvo za nauku i kulturu FNRJ, F-57.

³⁵ Videti Prilog 1.

³⁶ Videti Prilog 2.

utvrđivanje broja stipendista otežava i činjenica da se u Čehoslovačkoj tih godina nalazio i znatan broj studenata koji su studirali o svom trošku. U šturim diplomatskim prepiskama, izveštajima predstavnika studentskih udruženja, pisanoj komunikaciji vladinih institucija i ministarstava, kao i u raznim informacijama, kratkim obaveštenjima ili opštim opisima stanja među studentskom omladinom u Čehoslovačkoj brojno iskazani podaci međusobno se razlikuju i gotovo uvek sadrže podatke o stipendistima i nestipendistima, najčešće bez preciznog razgraničenja koji se podaci odnose na jedne a koji na druge. Tome treba dodati neprecizne evidencije, odnosno neregistrovane promene u broju studenata, vođene u Odseku za škole i kurseve pri partijskoj Kadrovskoj komisiji, zatim u Ministarstvu prosvete, Komitetu za škole i nauku pri vladi FNRJ, kao i u samoj jugoslovenskoj ambasadi u Pragu i u Udruženju jugoslovenske narodne studentske omladine u Čehoslovačkoj. Podaci se razlikuju ne samo u broju već često i u imenima studenata. Na spiskovima studenata koji su vođeni da su otišli u Čehoslovačku na studije medicine pronalazili smo imena studenata kojih nema u upisnicama Medicinskog fakulteta Karlovog univerziteta u Pragu, a pak u upisnicama Medicinskog fakulteta nalazili smo imena studenata koji su više od dve godine studirali na tom fakultetu a da ih nije bilo na spiskovima jugoslovenskih ustanova zaduženih za praćenje njihovih studija.³⁷ Takvih primera ima i za studente filozofskog³⁸ i tehničkih fakulteta.³⁹ Razloge nedovoljne ažurnosti treba tražiti u činjenicama da su nove državne institucije tek počinjale da rade, da partija još uvek nije postigla onu vrstu kontrole koja je dostignuta kasnijih godina i da su statistike često iskazivane bez neophodnih provera razlika koje su nastajale u fazama odobrenja studija, odlaska na studije i promena nastalih tokom studija. Ni uvid u dokumentaciju čehoslovačkih institucija, kao što je Ministarstvo školstva i kulture, nije pomogao da se utvrdi tačan ukupan broj stipendista.⁴⁰ Ono što se sa sigurnošću može reći to je da je ukupan broj studenata u svakoj školskoj godini u periodu od 1945. do 1948. premašivao dve, a nekada i tri stotine, od čega uvek znatno više od stotinu stipendista. Na spisku Komiteta za škole i nauku pri vladi FNRJ navedena su imena 271 studenta, koji su vođeni da su otišli na studije u školskoj 1945/46. godini, ali među njima su i studenti koji su studirali o svom trošku.⁴¹ Međutim, to istovremeno ne znači da ih je

³⁷ Archiv University Karlovy, Fakulta lekarski 1945/46, 1946/1947, 1947/48, Cizinci, 188, 206, 214, 230, 238.

³⁸ Archiv University Karlovy, Fakulta filozoficka 1946/47, 1947/48, Cizinci.

³⁹ Archiv česke vysoke učeni technicke Praha, Vysoka škola architektky a posemniho stavitelstvi, Nacionale 1945–46, 1946–47, 1947–48, 26, Vysoka škola inženýrského stavitelstvi, školni rok 1945–46, 24, Vysoka škola strojního elektrotechnického inženýrstvi, 1945–46, 1946–47, 1947–48, 11, 88–26, Vysoka škola chemisko technoloski inženýrstvi, 1945–46, 1946–47, 1947–48, 16, Vysoka škola zemědělsky inženýrstvi, 1945–46, 1946–47, 1947–48, 28.

⁴⁰ Statni ustredni archiv – Praha, Ministerstvo školstvi a kultury (MŠK), 1469, 1473, 1688, 1693, 1699.

⁴¹ ASCG, Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ f-73.

toliko i studiralo, a spiskom su obuhvaćeni i apsolvanti i specijalizanti. Od studenata na tom spisku dva su vraćena već u proleće 1946. godine.⁴²

Juna 1946. godine, po podacima navedenim u izveštaju dr Otona Berkopeca, atašea za kulturu pri Ambasadi FNRJ u Čehoslovačkoj, na studijama u Pragu, Bratislavi, Brnu i Moravskoj Ostravi ukupno se nalazilo 227 studenata,⁴³ što znači da su se među njima nalazili i studenti koji nisu bili stipendisti ali ih je ambasada imala u svojoj evidenciji. U Izveštaju o radu Udruženja jugoslovenske narodne studentske omladine u ČSR-u za školsku 1946/47. godinu navedeno je da je ukupan broj učlanjenih u Udruženje iznosio 329, ali ni to nije precizan podatak o ukupnom broju jer svi studenti nisu bili učlanjeni u ovo udruženje, a pri tom su brojkom bili obuhvaćeni i studenti nestipendisti.⁴⁴ Sledeći dokument u kojem se susrećemo sa brojem studenata je obaveštenje Poslanstva ČSR-a u Beogradu iz oktobra 1947. godine o obezbeđenom smeštaju za 212 studenata kojim su, kako je navedeno, obuhvaćeni svi stipendisti, njih 156, i 56 nestipendista.⁴⁵ Iz dopisa se vidi da je reč samo o studentima koji su studirali u Pragu, ali ne i o onima koji su bili u drugim gradovima. Jedan od najpotpunijih statističkih pregleda broja studenata i stručnjaka koji su se nalazili na studijama i specijalizacijama u Čehoslovačkoj sadržan je u izveštaju Odseka za škole i kurseve, koji je vodio brigu o svim studentima i specijalizantima u inostranstvu, uticao na odabir studenata, organizovao njihov odlazak, pratio njihov rad i političko držanje za potrebe Kadrovskog odeljenja CK. U tom izveštaju nalaze se podaci za školske godine 1946/47. i 1947/48. Po tim podacima kroz studije na čehoslovačkim fakultetima od 1946. do 1948. godine prošao je ukupno 461 jugoslovenski student i specijalizant, računajući i one koji su se školovali o svom trošku.⁴⁶

⁴² *Isto.*

⁴³ ASCG, Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ (315), f-6, 16. Godišnji izveštaj o jugoslovenskim državljanima na studijama u ČSR za školsku godinu 1945/46.

⁴⁴ ASCG - 315-44-108. Izveštaj Udruženja jugoslovenske narodne studentske omladine u ČSR iz juna 1947.

⁴⁵ ASCG, Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ, f-75. Veleposlanstvo Čehoslovačke republike – Komitetu za škole i nauku Vlade FNRJ – Smeštaj jugoslovenskih studenata u koledžu Maršala Tita.

⁴⁶ ASCG, CK SKJ, XIII – k. 57/1. Pregled o broju studenata i specijalista u inostranstvu.

Pregled broja studenata i specijalista u Čehoslovačkoj 1945–1948⁴⁷***Studenti****Školska 1945/46. godina*

Ukupno 252, od toga 154 stipendista i to:

a) stipendisti Vlade ČSR-a i recipročni stipendisti	122
b) stipendisti saveznih ustanova FNRJ	22
v) stipendisti republičkih ustanova	10
g) studirali o svom trošku	98

Školska 1946/47. godina

Ukupan broj 291, od toga 159 stipendista i to:

a) stipendisti Vlade ČSR-a i recipročni stipendisti	129
b) stipendisti saveznih ustanova FNRJ	25
v) stipendisti republičkih ustanova	5
g) studirali o svom trošku	132

Školska 1947/48. godina

Ukupan broj 170, od toga 109 stipendista i to:

a) stipendisti Vlade ČSR-a i recipročni stipendisti	19
b) stipendisti saveznih ustanova FNRJ	79
v) stipendisti republičkih ustanova	11
g) studirali o svom trošku	61

Specijalizanti*Školska 1945/46. godina*

Ukupan broj 19, od toga 17 stipendista i 2 o svom trošku

Školska 1946/47. godina

Ukupan broj 3, po 1 na hemiji, medicini i muzici i svi su specijalizirali o svom trošku.

⁴⁷ Pregled je napravljen na osnovu sledećih dokumenata: ASCG, CK SKJ, XIII – k. 57/1, Pregled o broju studenata i specijalista u inostranstvu, ASCG, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, F-73, Spisak studenata koji su otišli na studije u Čehoslovačku u školskoj 1945/46. godini, Statni ustredni archiv, Ministerstvo školstvi a kulture, k. 1688, Jugoslavie stipendie 26, Statni ustredni archiv, Ministerstvo školstvi a kulture, k. 1693, 26.

Školska 1947/48. godina

Ukupan broj 10, od toga hemiju 2, poljoprivredu 2, tehniku 4, slikarstvo 1 i muziku 1.

a) stipendisti Vlade ČSR-a	2
b) stipendisti saveznih ustanova FNRJ	4
v) o svom trošku	4

Školska 1948/49. godina

Ukupno 2, od kojih je 1 specijalizirao mlekarstvo a 1 živinarstvo. Oba specijalizanta bili su stipendisti Vlade ČSR-a.

Materijalni položaj stipendista nije bio ni približno isti. Zavisio je pre svega od toga da li je student bio stipendista čehoslovačke ili jugoslovenske vlade, zatim od toga da li su smeštaj i ishrana obezbeđeni u domu i najzad od mesta studiranja. U najtežem položaju bili su stipendisti čehoslovačke vlade koji su studirali u unutrašnjosti.⁴⁸ Studenti u Bratislavi stanovali su u domu (Akademický dom v Horskom parku), ali su uprkos tome stipendije bile nedovoljne pa im je upućena jednokratna pomoć od 3.000 kruna.⁴⁹ Student četvrte godine u Moravskoj Ostravi, stipendista čehoslovačke vlade, žalio se da se on i njegove kolege nalaze u ozbiljnim finansijskim teškoćama jer stipendija u iznosu od 1.500 kruna teško može da pokrije troškove hrane i stana. Uslove u kojima živi naziva bednim. Studentsku menzu oslikava istim rečima, a za hranu van menze bilo mu je potrebno između 1.400 i 1.600 kruna, što je bilo nemoguće pokriti jer mu je za stan, ogrev i pranje veša bilo neophodno između 350 i 450 kruna.⁵⁰ Osim što su bile nedovoljne, stipendije su bile i neredovne, što je posebno bio nerešiv problem prilikom upisa i nabavke stručnih knjiga i skripata. „O nabavci obuće i odeće ne može biti ni govora a mnogi baš u ČSR gledaju na čoveka, ne kao čoveka već po tome kako je obučeni ili čak kakvu nosi košulju i mašnu” – sa osećajem prepuštenosti samom sebi jadao se jugoslovenski student Komitetu za škole i nauku FNRJ, podsećajući da ni od obećane pomoći jugoslovenskih vlasti od 500 kruna nije bilo ništa.⁵¹ Gorak osećaj siromaštva mučio je jugoslovenske studente u Ostravi prilikom moljakanja za pomoć od Narodnog odbora Ostrave ili u slučaju kada su morali da prime jednokratnu pomoć od 1.000 kruna od čehoslovačke institucije socijalne pomoći. Među njima se nalazio i Mirko Bizjak,

⁴⁸ Statni ustredni archiv, Ministerstvo školstvi a kultury, k. 1688, 26.

⁴⁹ *Isto.* Jednokratnu pomoć su dobili i pojedini studenti u drugim mestima. – Jenorazova podpora jihoslovanskym, bulharskim a polskym studentom. – Statni ustredni archiv, Ministerstvo školstvi a kultury, k. 1688, 26; Podpora jihoslovanskim stipendistum na prazdniny 16. července 1946. – statni ustredni archiv, Ministerstvo školstvi a kultury, k. 1688, 26.

⁵⁰ ASCG, 315-44-108, Komitet za škole i nauku vlade FNRJ, F-75.

⁵¹ *Isto.*

major i politički komesar jedne slovenačke brigade, što su studenti doživljavali kao poniženje zaslužnog ratnika. „Češka socijalna pomoć pomaže one najbednije a mi smo ipak jugoslovenski studenti i nije se smeo desiti taj slučaj” – apelovao je na savest novog jugoslovenskog društva isti student.⁵² Time je težak materijalni položaj studenata dovodio u pitanje ugled zemlje iz koje su došli i u pojedinim situacijama dobijao političku konotaciju. O tome svedoče reči iz pisma studenta: „U Ostravi je nas šest jedna grupa desničarsko raspoloženih Jugoslovena (koji ovde žive već dugi niz godina) nazvala 'sirotcima' zato što u lokalu gde smo se hranili kupujemo baš najjeftinija jela. Hraniti se ipak moramo, ali ovakvi nazivi su tendenciozni. Čak i češki studenti (naše kolege) imaju o nama mišljenje kao o studentima koji živimo samo u svom krugu, usko skućenom. Često nas pozivaju u svoje društvo kad polaze na operu, zabavu, ples ili slično ali kako poći sa njima kada smo često nedovoljno obučeni a ponajčešće bez krune u džepu. Ipak pored ovoga ne možemo se pomiriti i ići privatno zarađivati, kad to ne rade ostali naši drugovi a sa druge strane da li dolikuje novom jugoslovenskom studentu da radi na kojem rudniku ili železarama traži posao. Mi se ne stidimo raditi, ali u zemlji gde su uprte oči na svaki naš korak to sebi ne možemo dozvoliti. Naš zadatak je solidno studirati, a pored toga se i svestrano zanimati za niz drugih momenata, koji su za nas nekoliko ipak nedokučivi”.⁵³ O teškom materijalnom stanju svedoči i dopis Udruženja jugoslovenske narodne studentske omladine kulturnom atašeu Ambasade FNRJ u Pragu da ekonomske mogućnosti studenata ne dozvoljavaju da snose troškove puta u Jugoslaviju za vreme letnjeg raspusta.⁵⁴ Komitet sa škole i nauku je 1947. godine uputio dopis Vladi ČSR-a i češkom ministarstvu za škole i prosvetu u kojem je predlagao da se studentima čehoslovačkim stipendistima povećaju stipendije na 2.500 kruna, a ukoliko to nije moguće da se to uradi na račun smanjenja broja stipendista.⁵⁵

U znatno boljem položaju od stipendista čehoslovačke vlade bili su stipendisti jugoslovenske vlade jer je njihova stipendija iznosila 2.500 kruna, a u najboljem njihove kolege koje su studirale u Pragu. Student u Pragu plaćao je hranu u menzi od 400 do 600 kruna i smeštaj u domu 250 kruna, pa je sa ostacima stipendije mogao da pokrije troškove prevoza i ostalih potreba studiranja. Prag je u odnosu na univerzitetska mesta u unutrašnjosti bio grad sa bolje organizovanim studentskim životom, sa velikim brojem domova i menzi, pa je pružao veće mogućnosti sa jeftiniji život. To se odnosilo na sve one koji su imali sreće da dobiju mesto u jednom od studentskih domova. Ipak, ni u Pragu sa

⁵² *Isto.*

⁵³ *Isto.*

⁵⁴ ASCG, Predsedništvo Vlade FNRJ, 50-61-127; 61-93.

⁵⁵ Statni ustredni archiv, Ministerstvo školstvi a kultury, k. 1693, 26.

rešavanjem tih problema nije išlo lako. Stalna borba za smeštaj u domu i za organizovanje ishrane u menzi trajala je sve godine studija, a prilike su, u odnosu na početnu situaciju kada su pojedini studenti zbog neredovne ishrane gubili zdravlje, olakšane zahvaljujući naporu Jugoslovenskog narodnog fronta u Pragu i Komiteta za škole i nauku FNRJ, koji su finansirali otvaranje menze sa jugoslovenskim kuvarom.⁵⁶

Jedan od gorućih životnih problema po dolasku u Čehoslovačku, koji u zadovoljavajućoj meri nije rešen ni tokom svih godina studija, bio je smeštaj. Dolazak jugoslovenskih studenata u praške studentske domove nije protekao bez primedaba sredine. Domaći studenti ih nisu dočekali sa simpatijama, a jugoslovenski im nisu ostali dužni zbog negostoljubivog gesta. Mesta u studentskim domovima nije bilo za sve, a privatni stanovi su bili skupi u odnosu na veoma skromne mesečne stipendije. Na težinu stambenih prilika u Pragu i na neodgovoran odnos čeških vlasti prema tom pitanju često je upozoravao i svojom upornošću pokušavao da izdejstvuje poštovanje obećanja Zdenko Štambuk, savetnik u Ambasadi FNRJ. Pišući o bespomoćnosti bugarskih studenata Udruženje jugoslovenske narodne studentske omladine u Čehoslovačkoj opisivalo je šta čeka jugoslovenske studente ukoliko se ne preduzmu ozbiljniji koraci po pitanju smeštaja. U jednom izveštaju tog udruženja navedeno je: „150 drugova-arica su stipendisti sa 1500 kčs mjesečno, a i većina ostalih je dosta siromašnog položaja; takovo teško materijalno stanje je pogoršano plaćanjem skupih privatnih soba, a koje se uopće i vrlo teško nađu u Pragu, tako da su neki naši drugovi, odnosno drugarice prisiljeni da spavaju zajedno na krevetima. Mi ne možemo i ne smijemo dozvoliti da bi naši drugovi, kao što je to bio slučaj sa bugarskim studentima, spavali na zimi – 27 stupanja celzijusa po telefonskim govornicama”.⁵⁷ I u izveštajima iz narednih godina pitanje smeštaja je dominiralo kao jedan od gotovo nerešivih problema.

Stambena kriza u Pragu, kao logična posledica rata, uvećavala se prilikom velikog broja stranih studenata, koji je rastao iz godine u godinu, ali i zbog nemogućnosti čeških vlasti da zbog stranačke podvojenosti definišu i preduzmu

⁵⁶ Pojedinci su prvih meseci boravka u Pragu izgubili i do deset kilograma na telesnoj težini, a bilo je i slučajeva pojave tuberkuloze. Problem redovnije ishrane rešen je otvaranjem menze za članove Udruženja jugoslovenske narodne studentske omladine, a zahvaljujući finansijskoj pomoći jugoslovenskog narodnog fronta u Pragu i komiteta za škole i nauku pri Vladi FNRJ u iznosu od 350.000 dinara i angažovanjem ekonomata i kuvara iz Jugoslavije. ASCG-315-44-108, Komitet za škole i nauku Vlade FNRJ F-75, Izveštaj o radu jugoslovenske narodne studentske omladine u ČSR u toku Prvomajskog takmičenja, jun 1947; Statni ustredni archiv, Ministerstvo školstvi a kultury, k. 1693, 26.

⁵⁷ ASCG - 315-6-16, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, F-75, Izveštaj o radu Udruženja jugoslovenske narodne studentske omladine u ČSR, 21. 12. 1946; I. Hofman, „Jugosloveni na studijama u Čehoslovačkoj 1945–1948. godine”, u: *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1–3, Beograd, 2002, 165.

planske i radikalne mere u stambenoj oblasti. Samo bugarskih studenata je u svakoj godini bilo između 800 i 1.000, a uvećavao se i broj albanskih studenata kojih je 1947. godine bilo za preko stotinu više nego prethodne godine.⁵⁸ U studentskim domovima bilo je oko 4.000 mesta, a dom je tražilo oko 10.000 studenata, što je prouzrokovalo da i veliki broj domaćih studenata ostane bez mesta u domu. U izveštaju Zdenka Štambuka, savetnika ambasade FNRJ u Pragu, iz oktobra 1947. godine navodi se da je situacija teža nego 1945. godine jer nijedan novi stambeni objekat za studente nije izgrađen.⁵⁹ Osim toga, raspodela soba u domovima obavljena je u toku letnjeg raspusta, kada su jugoslovenski studenti odsutni, pa su najbolje sobe zauzimali čehoslovački studenti. Ni zaoštavanje međustranačkih sukoba nije išlo na ruku jugoslovenskim studentima. Političke prilike u Čehoslovačkoj ocenjivane su 1947. kao lošije po odnos prema jugoslovenskim studentima: „1945 reakcija nije bila još tako organizovana niti je nastupala planski protiv naprednih snaga kao što radi gde god može 1947”.⁶⁰ Podela vlasti između četiri partije direktno je uticala na odnos nadležnog ministarstva. Naime, ministarstvo prosvete bilo je u rukama Narodno-socijalističke stranke, koja nije imala blagonaklon odnos prema studentima iz jedne komunističke zemlje, pa je od velikih obećanja malo bilo stvarnog izlaženja u susret. O osetljivosti jugoslovenskih vlasti na tu činjenicu svedoči i ljutitost Zdenka Štambuka, koja ga je navela da u jednom izveštaju zapiše i to da čehoslovačko ministarstvo prosvete deluje po direktnom nalogu američke ambasade u Pragu, razilazeći se sa „ispravnom slovenskom demokratskom linijom”.⁶¹

Jugoslovenski studenti su, ipak, na neki način u pogledu smeštaja bili u povoljnijem položaju od svojih bugarskih ili albanskih kolega. Prilike im je u mnogome olakšavala zgrada Koleja Maršala Tita – predratni Kolej Kralja Aleksandra, u Strešovicama, Praha 19, jednom od najzdravijih krajeva grada. Reč je, zapravo, o najboljem studentskom domu u Pragu, među posleratnim studentima popularnom „Titovom koleju”, a u stvari o studentskom domu izgrađenom pre rata, 1933. godine.⁶¹

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ ASCG - 315-44-108, Komitet za škole i nauku pri vladi FNRJ, F-75, Izveštaj o koracima preduzetim za smještaj naših studenata u Pragu, 17. oktobar 1947.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto.

⁶² Dom je građen četiri godine i svečano otvoren 28. oktobra 1933. godine, najviše zaslugom Petra Zinkla, predsednika praške opštine. Projekat za zgradu izradio je praški đak Nikola Dobrović, a zgrada je bila vlasništvo Društva za jugoslovenske koleje u ČSR pri Čehoslovačko-jugoslovenskoj ligi u Pragu i bila je namenjena jugoslovenskim akademcima. Dom je bio tro-spratan, imao je 101 sobu sa jednim krevetom, 45 soba sa dva kreveta i četiri sobe sa četiri kreveta, ukupnog kapaciteta 211 studenata. U vreme izgradnje bio je jedan od najmodernijih studentskih domova u Evropi, sa prostranim komunikacijama, centralnim grejanjem, sobama sa toplom vodom, pisaćim stolovima, ormarima i policama za knjige, radiom u svakoj sobi, engleskim ormanima u predsobljima i otvorima u zidu sa plinskim pećima za kuvanje kafe i čaja,

Zahvaljujući upornosti Zdenka Štambuka, posle niza intervencija i stanaka sa predstavnicima čeških vlasti, oktobra 1947. godine jugoslovenski studenti dobili su 212 mesta u praškim domovima, od čega 118 u Titovom koleju, plus 20 mesta u improvizovanoj masovnoj spavaonici u bivšoj čitaonici, s tim da se u kratkom roku dogradi prostor za još 20 mesta za jugoslovenske studente. Štambuk nije bio zadovoljan takvim rešenjem pa je tražio alternativna. Ruska komisija za repatrijaciju zamoljena je da jugoslovenskim studentima ustupi jednu od dve velike i solidne barake u centru Praga, što je i učinjeno, pa su stvoreni uslovi za još 48 mesta. Jugoslovenska ambasada nije pristajala na to da dobijena baraka potpadne pod upravu Koleja već je nastojala da je zadrži za sebe, uz izdejstvovano obećanje da će dobiti i drugu, odnosno i treću baraku za potrebe kuhinje. Pri tom ambasada je imala u vidu da usled društvenih kretanja stambena kriza u Pragu neće jenjavati, a želela je da napravi koloniju jugoslovenskih studenata, pa je kod jugoslovenskih vlasti insistirala da se u Prag šalje što veći broj studenata.⁶³ Uprkos stalnom nezadovoljstvu jugoslovenskih diplomatskih predstavnika i samih studenata, Ministarstvo za škole i prosvetu ČSR-a podsetilo je, u jesen 1947. godine, Komitet za škole i nauku vlade FNRJ da su jugoslovenski studenti dobili više od 5% svih kreveta u Pragu namenjenih studentima.⁶⁴

Odnosi jugoslovenskih sa drugim studentima bili su različiti. U novoj sredini jugoslovenski studenti nisu bili prihvaćeni od svojih kolega baš sa naročitim simpatijama. Sem sa nekolicinom Čeha, odnosi jugoslovenskih i većine čeških studenata u Koleju Maršala Tita bili su svedeni na uobičajeno međusobno javljanje, a zategnutost je datirala još od raspodele soba. Česi su se osećali ugroženo zbog prisustva jugoslovenskih studenata, pa su u jednom trenutku zapretili da će demonstrirati, dok su jugoslovenski studenti smatrali da je Kolej njihov u celini i da za Čeha u njemu nema mesta. Tuča jednog jugoslovenskog

kao i prostorijama za čitaonicu, biblioteku i malom salom za svečanosti i predavanja. Pre rata u domu su uglavnom stanovali jugoslovenski studenti, ali od 1937. godine, kada se njihov broj smanjio na manje od sto, u domu su boravili i studenti iz Bugarske, Rumunije i češki studenti. Naziv Aleksandrov kolej 1945. godine promenjen je u Kolej Maršala Tita, kada je završena rekonstrukcija doma i napravljen novi pravilnik kojim je bilo predviđeno da dve trećine doma pripada jugoslovenskim studentima. Dom je delio sudbinu političkih prilika, pa je 1948. godine njegov naziv promenjen u Kolej J. A. Kamenskeho. Jan Amos Kamenski bio je jedan od najpoznatijih čeških naučnika u prvoj polovini 19. veka – osnivač svetske pedagogije i utemeljivač školskog sistema u Holandiji, Mađarskoj i Poljskoj. ASCG, 66-443; Statni ustredni archiv Praha, MŠK, 1469, 26; Statni ustredni archiv Praha, KSČ – UV – 100/3, 78, 299/43.

⁶³ ASCG, Komitet za škole i nauku vlade FNRJ, F-75, Izveštaj savetnika Ambasade FNRJ u ČSR Zdenka Štambuka o preduzetim koracima za smeštaj naših studenata u Pragu, 17. oktobar 1947; Obaveštenje poslanstva Ambasade ČSR u Beogradu o smeštaju jugoslovenskih studenata u Koleju Maršala Tita, 31. oktobar 1947.

⁶⁴ ASCG, Komitet za škole i nauku vlade FNRJ, f-75. – Poslanstvo ČSR u Brogradu – Komitetu za škole i nauku vlade FNRJ o smeštaju jugoslovenskih studenata u Koleju Maršala Tita.

studenta sa češkim dobila je epilog u odluci jugoslovenskih vlasti da se dotični student vrati u Jugoslaviju.⁶⁵ Saradnja sa češkim studentima nije uspostavljena ni u pokušaju organizacije zajedničkih debatnih večeri i usmenih novina u domu. Po tim pitanjima, za razliku od pitanja raspodele soba koje je bilo uglavnom ekonomsko, bilo je političkih razmimoilaženja. Zabeležen je slučaj istupanja jednog češkog studenta koji je protestovao zbog skidanja table „Aleksandrov kolej”.⁶⁶ Sa bugarskim i albanskim studentima odnos je bio mnogo bolji. Bugarskim kolegama, koji su bili najbrojniji, jugoslovenski studenti su pomagali oko organizacije njihovog udruženja, dok su studente iz Albanije od prvog dana njihovog dolaska pomagali u svemu, od sačekivanja na stanici, smeštaja, preko snalaženja za ishranu, do učenja jezika i upisa na fakultet. Ta pomoć je ponekad bila veća i od pomoći sunarodnicima koji su pristizali narednih godina. Ipak, „i pored toga što se oni svakog dana kreću sa nama, hrane se zajedno sa nama u našoj menzi, a neki i stanuju sa našim studentima može se primetiti izvesna zatvorenost u sebe i odvojenost od naših studenata” – zapisano je u jednom od izveštaja Udruženja JNSO u Pragu.⁶⁷

Materijalni položaj jugoslovenskih studenata nije bio samo pitanje uslova života već veoma često i pitanje ličnog dostojanstva i ugleda zemlje, a u presudnoj meri je dovodio u pitanje i suštinu boravka u jednoj stranoj univerzitet-ski i naučno razvijenoj zemlji kakva je bila Čehoslovačka. Jedan od studenata završne godine studija metalurgije u Moravskoj Ostravi pitao se da li njegov boravak u Čehoslovačkoj ima smisla ukoliko on nije u mogućnosti da koristi sve prednosti koje studije u zemlji teške industrije donose. U jednom dopisu on se žalio: „Čak i velike stručne ekskurzije koje vode najbolji profesori moram da propustim jer se radi o 800 ili 1.000 kruna. Već sam ovde dve godine i stvarno nisam imao mogućnosti otići ni na jednu ekskurziju kojih je do sada bilo šest”.⁶⁸ Na sugestije iz zemlje da je za studente važno da se povežu sa češkim stručnjacima, on odgovara: „Sve je to lepo, ali eto valjda neće biti nejasno kada se nas par vrate kao inženjeri ali na žalost vrlo uski ne poznavajući sve momente koje bi kao intelektualci trebali znati”.⁶⁹

Za razliku od veoma slabih, gotovo nikakvih veza sa češkim studentima i stručnjacima, jugoslovenski studenti su u najvećem broju međusobno negovali dobre odnose. Sem neznatnog broja, i to onih koji su studirali o svom trošku, svi su bili učlanjeni u Udruženje jugoslovenske narodne studentske omladine u

⁶⁵ Izveštaj Udruženja JNSO za šk. 1946/47. godinu. ASCG, Komitet za škole i nauku FNRJ f-75.

⁶⁶ *Isto.*

⁶⁷ *Isto.*

⁶⁸ ASCG, 315-44-108, Komitet za škole i nauku vlade FNRJ, Pismo Antona Grgića, stipendiste čehoslovačke vlade na studijama rudarstva i metalurgije u Moravskoj Ostravi, 25. oktobar 1947.

⁶⁹ *Isto.*

Čehoslovačkoj.⁷⁰ Bila je to organizacija koja je u velikoj meri pomagala u rešavanju niza praktičnih problema, pružala razne oblike pomoći i zaštite, od stručne do zdravstvene, organizovala brojne političke, kulturne i društvene aktivnosti, imala socijalnu ulogu, ali istovremeno i bila svojevrsni vid kontrole kojim su partija i država sticale uvid u rad, ponašanje i političko držanje studenata. Ukupan broj učlanjenih u Udruženje u 1947. godini bio je 329, što je po slobodnoj proceni predsednika Udruženja bilo više od 90% svih jugoslovenskih studenata u Čehoslovačkoj.⁷¹ Najbrojniji deo Udruženja činili su praški studenti, gde je bilo i sedište. Udruženje je imalo svoje sekcije u ostalim gradovima u kojima je bilo jugoslovenskih studenata.

Broj članova Udruženja JNSO u ČSR-u po mestima studiranja, odnosno po sekcijama Udruženja⁷²

Prag	273
Bratislava	20
Brno	19
Moravska Ostrava	17

Broj članova Udruženja JNSO u ČSR-u po granama studija 1947.⁷³

medicina	72
elektromašinstvo	48
agronomija	40
hemija	41
arhitektura, građevina i specijalne nauke	27
filozofija (filozofi, slikari, vajari, umetnici, muzičari i studenti drame)	39
rudarstvo i metalurgija	7
srednja tekstilna škola	14
film	37
veterina	3
pravo	1

⁷⁰ ASCG, Predsedništvo Vlade FNRJ, 50-61-127; 61-93.

⁷¹ ASCG, Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ, F-75, Izveštaj o radu Udruženja jugoslovenske narodne studentske omladine u ČSR za školsku 1946/47. godinu.

⁷² Isto.

⁷³ Isto.

U organizacionom pogledu Udruženje je bilo podeljeno na fakultetske jedinice, na čijem čelu su se nalazili poverenici koji su se redovno sastajali, razmenjivali informacije najrazličitije sadržine, pravili karakteristike studenata i razmatrali sva pitanja od interesa za život i rad. Udruženje je zamišljeno, između ostalog, sa ciljem da međusobno poveže jugoslovenske studente i organizuje njihov rad kroz zajedničko učenje, stvaranje stručne biblioteke i prikupljanje časopisa, održavanje kurseva iz jezika, predavanja omladincima koji uče zanate u češkim fabrikama i uspostavljanje veza sa fakultetima u zemlji i sa češkim stručnim klubovima. Udruženje se posebno angažovalo na stručnoj pomoći studentima i u učenju jezika, koji je u prvoj školskoj godini bio nepremostiva prepreka, pa se razmišljalo da studenti ostanu u ČSR-u za vreme letnjeg raspusta kako i to što su naučili ne bi zaboravili i time se u novoj školskoj godini našli pred istim problemom.⁷⁴ Organizovalo je kružoke za zajedničko učenje i predispitno proveravanje znanja, kojima su rukovodili studenti starijih godina, sastavljali su planove i programe rada kružoka i rukovodili radom studentskih ispitnih komisija koje nisu dopuštale studentima da izađu na ispite dok ih ne polože u okviru kružoka, organizovali su takmičenja u savlađivanju gradiva. Ataše za kulturu dr Oton Berkopec nije krio zadovoljstvo rezultatima takvog vida zajedničkog učenja.⁷⁵ Na vanrednoj sednici Udruženja, održanoj posle Prvomajskog takmičenja 1947. godine, konstatovano je da je najveći uspeh postignut tamo gde je postojala puna saradnja i međusobno potpomaganje, a da su neuspesi, odnosno padanje na ispitima po nekoliko puta posledica pojedinačnog učenja i loše organizovanih kružoka.⁷⁶ Zajedničko učenje, kojim je bilo obuhvaćeno više od 70% studenata, doprinelo je da se u izvesnoj meri prevaziđu sve početne nevolje kojima su studenti ubrzo po dolasku bili izloženi zbog slabog poznavanja jezika, nedostatka stručne literature, neredovnog praćenja predavanja, kampanjskog učenja iz skripata koje nisu nudile dovoljno znanja za ispite. U tom pogledu Udruženje je odigralo veoma značajnu ulogu. Međusobno povezivanje studenata sa istog ili srodnih fakulteta, temeljniji pristup studijama i kursevi češkog i ruskog jezika organizovani u okviru Udruženja davali su sigurnost studentima koji su u početku izgledali izgubljeno. Članstvo u Udruženju na neki način obavezivalo je na rad i na izdržljivost, pa su brojne teškoće koje su u početku izgledale nepremostive za mnoge studente postale prošlost. Najdisciplinovaniji i najvredniji među njima bili su studenti agronomije, građevine i medicine. Dobrim ispitnim rezultatom smatran je uspeh postignut u junskom roku 1947. godine, kada je 262 studenta prijavilo 1.179 ispita i od toga položilo 1.108 sa srednjom ocenom 2,30. U skladu sa duhom vremena, u okviru Udruženja organizovana su prvomajska ispitna ili takmičenja u

⁷⁴ ASCG, Predsedništvo Vlade FNRJ, 50-61-127; 61-93.

⁷⁵ ASCG, 315-6-16, Godišnji izveštaj o Jugoslovenima na studijama u ČSR, za školsku godinu 1945/46, 17. jul 1946.

⁷⁶ ASCG, 315-44-108, Izveštaj o radu Udruženja jugoslovenske narodne studentske omladine u ČSR u toku Prvomajskog takmičenja, jun 1947.

učenju kakvo je bilo pred Treći kongres KPJ, na kojima su se redovno najviše isticali studenti sa mašinskog, rudarskog i hemijskog fakulteta. U izveštaju sa jednog takvog pretkongresnog takmičenja u zemlju je Centralnom odboru narodne omladine Jugoslavije poslata sledeća poruka: „...Malo smo u početku zaostali, ali ono osnovno u nama, radni polet koji smo sobom doneli iz domovine, pokrenuo nas je i danas mi smo ponosni jer smo zadatke koje smo pred nas sviju postavili pred Trećim kongresom izvršili u potpunosti. A zato nam je dala snagu ljubav prema domovini, polet napredne omladine, naročito radničke u Čehoslovačkoj i vaši rezultati na obnovi. U predkongresnom takmičenju nas stopedeset studenata položili smo stosedamdeset i pet ispita sa prosečnom ocenom 2,18 koja odgovara prosečnoj oceni 7,8 na Beogradskom univerzitetu”.⁷⁷

Značajnu olakšicu u učenju, posebno studentima starijih godina koji su znali strane jezike, pružala je biblioteka formirana u Udruženju u Pragu. Studentima je 1947. godine stajalo na raspolaganju oko 400 knjiga, stručnih časopisa i brošura na svim jezicima, tako da su bili u situaciji da prate neke od savremenih naučnih rezultata iz čitavog sveta. U svom skromnom fondu biblioteka je najbolje bila snabdevena knjigama za stručne praktične predmete.⁷⁸ Nešto bogatija brojem naslova bila je knjižnica sa zbirkom od oko 1.300 knjiga beletrističke i marksističke literature, ali je ona bila slabije posećena.⁷⁹

Studenti okupljeni u Udruženju mogli su da zadovolje i niz drugih potreba, od kulturnih do sportskih, ali su veoma često bili i obavezivani na aktivnosti do kojih im možda i nije bilo stalo. Kulturni rad privukao je dve trećine studenata, koji su bili organizovani u više sekcija: hor, folklor, vokalni oktet, fotografija, instrumentalna sekcija, knjižnica, debatni klub, sekcija usmenih novina, sekcija zidnih novina, fiskulturna sekcija. Organizovane su priredbe, predavanja, izložbe, debatovano je o imperijalizmu, radničkom pokretu, Lenjinu, prigodnim programima obeležavan je Dan republike, Dan Crvene armije, Dan smrti Lenjina, uvečavane su revolucionarne pesme, takmičilo se u sportu. Najbolji poznavaoči češkog jezika među studentima prevodili su tekstove o narodnooslobodilačkoj borbi i novoj jugoslovenskoj stvarnosti, od čega je petnaest objavljeno u raznim češkim listovima, ponajviše u *Mladoj fronti* – listu Saveza češke omladine. Usmene novine, najčešće sa temama o međunarodnoj situaciji i stanju u Jugoslaviji, završavane su ponekim filmom, pesmama, recitacijama. Oko osamdeset studenata napisalo je 210 članaka za zidne novine. U češkim narodnim nošnjama, pozajmljenim od čeških pozorišta, folklorna sekcija je nastupala više od deset puta sa petnaest narodnih igara, a fotografska sekcija zabeležila je sve te događaje na više od 1.000 fotografija.⁸⁰ Udruženje je juna 1947. godine kon-

⁷⁷ ASCG, Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ, F-75, Izveštaj Udruženja jugoslovenske narodne studentske omladine u ČSR za školsku 1946/47.

⁷⁸ *Isto.*

⁷⁹ *Isto*; I. Hofman, *n.d.*, str. 169.

statovalo da u idejno-političkom radu nisu postignuti željeni rezultati. To je potkrepljeno činjenicom da je nekoliko studenata pobjeglo u zapadne zemlje i da kod jednog broja studenata postoji izražena tendencija da izbegnu odlazak na radnu akciju na omladinskoj pruži Šamac–Sarajevo.⁸¹ Bežanje na Zapad tumačeno je kao neprijateljski postupak, ali i kao avantura, što je suštinski više dovelo u pitanje kriterijume prilikom izbora kandidata za studije nego što je mogla biti slabost u idejno-političkom radu Udruženja.

S posebnom pažnjom Udruženje se angažovalo na planu socijalnog sektora. Staralo se o zdravstvenom stanju studenata, organizovalo redovne lekarske preglede, obezbeđivalo boravak u sanatorijumu na Tatrama za studente slabog zdravlja, ulagalo velike napore na formiranju menze, davalo novčanu pomoć i pozajmice članovima Udruženja, snabdevalo studente hranom i cigaretama iz Jugoslavije.⁸²

Udruženjem su rukovodili provereni partijski kadrovi, koji su bili na stalnoj vezi sa predstavnicima ambasade i nadležnim institucijama u Jugoslaviji. Njihova uloga bila je i da strogo kontrolišu političko držanje studenata, a od karakteristike Udruženja najčešće je zavisilo da li će studentu biti odobreno produženje stipendije, odnosno dozvoljeno dalje studiranje. Loša karakteristika mogla se dobiti ne samo zbog sumnji u političku zrelost i ideološku ispravnost studenta već i zbog „nedostojnog” ponašanja, neaktivnosti, loših rezultata na ispitima, privatnog života koji nije bio u skladu sa partijskim moralom. Slučaj zaljublivanja jugoslovenskog studenta u Čehinju i njegova veza sa njom dospeo je na dnevni red rasprave u Udruženju, u koju se umešao i ataše za kulturu stavom da se zaljubljeni student kazni jer „ne smemo dozvoljavati da naši studenti u Pragu sa Čehinjama imaju decu, kao što su to radili pre rata naši studenti”.⁸³ Politička pouzdanost studenta odmeravala se gotovo kroz svaki korak. Čehoslovačka sredina tih godina bila je politički veoma ustalasana, političke partije prodirale su na univerzitet, partijska propaganda zapljuskivala je svakodnevnim život i kontakti jugoslovenskih studenata sa ljudima različitih stranačkih i političkih orijentacija bili su neizbežni. Osim toga, u Čehoslovačkoj je bilo oko četiri hiljade jugoslovenskih državljana koji su se tu nalazili od ranije, najviše iz ekonomskih razloga, ali njihovi politički pogledi nisu odgovarali zahtevima nove jugoslovenske političke i društvene stvarnosti. Zbog toga su jugoslovenske vlasti, preko rukovodilaca Udruženja i diplomatskih predstavnika, pokušavale da izoluju studente i drže ih podalje od svake mogućnosti da podlegnu antikomunističkom delovanju ili posumnjaju u vrednosti koje je po ideološkim merilima nosila jugoslovenska revolucija.

⁸⁰ *Isto.*

⁸¹ *Isto.*

⁸² *Isto.*

⁸³ ASCG, 315-6-16, Izveštaj atašea za kulturu pri Ambasadi FNRR u Pragu, 8. februara 1947; I. Hofman, *n.d.*, str. 170.

Prilog 1:

**Уговор
О пријатељству, узајамној помоћи
и сарадњи у миру
између
ФЕДЕРАТИВНЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
и
ЧЕХОСЛОВАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ⁸⁴**

Президијум Народне Скупштине Федеративне Народне Републике
Југославије и
Президент Чехословачке Републике

решили су да закључе уговор и именовали за своје опуномоћенике:
ПРЕЗИДИЈУМ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ
ФЕДЕРАТИВНЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
Претседника Владе Федеративне Народне Републике Југославије, Маршала
Југославије, господина Јосипа Броза – Тита,

ПРЕЗИДЕНТ ЧЕХОСЛОВАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ
Претседника Владе, господина Здењека Фиерлингера,

у жељи да се свечано потврде везе искреног пријатељства које од памтивека спајају братске словенске народе Чехословачке и Југославије и које је било у овом победоносном рату поново потврђено у заједничкој борби против истог непријатеља и исте опасности,

имајући у виду животни интерес обеју земаља за узајамну одбрану у случају да би Немачка обновила своју нападачку политику против њихове слободе, политичке независности и територијалног интегритета,

уверени да је заједничка одбрана против такве опасности у интересу одржавања међународног мира и безбедности, што је циљ и повеле Организације Уједињених Народа, коју су обе земље прихватиле,

решени даље учвршћивати и продубљивати духовне и економске везе, које су већ раније биле створене заједничким напорима између обеју земаља,

решили су да закључе уговор и именовали за своје опуномоћенике:

ПРЕЗИДИЈУМ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ФЕДЕРАТИВНЕ
НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Претседника Владе Федеративне Народне Републике Југославије, Маршала
Југославије, господина Јосипа Броза – Тита,

ПРЕЗИДЕНТ ЧЕХОСЛОВАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ
Претседника Владе, господина Здењека Фиерлингера,

који су се, пошто су изменили своја пуномоћја, нађена у добром и исправном облику, сагласили у следећем:

Члан I

Високе стране Уговорнице споразумеле су се да ће се у интересу обеју земаља и њихових народа удружити у политици опробаног и трајног пријатељства, које ће учвршћивати уском сарадњом између обеју земаља.

⁸⁴ Sbirka zakonu a narizeni, č. 168/1946, 1128-1130.

Члан II

Високе Стране Уговорнице обавезују се да ће предузети заједнички све мере у својој моћи да онемогуће било какovu нову претњу и да спрече понављање напада од стране Немачке или било које друге државе која би се с њом директно или било на који други начин удружила.

У ту сврху Високе Стране Уговорнице учествоваће у духу најискреније сарадње у свим међународним акцијама за одржавање међународног мира и безбедности и у потпуности доприносиће томе да би се овај циљ остварио.

При извршењу овог Уговора Високе Стране Уговорнице придржаваће се својих обавеза као чланице Организације Уједињених Народа.

Члан III

Ако би једна од Високих Страна Уговорница била уплетена у непријатељство са Немачком, која би поновила своју нападачку политику или са којом било другом државом која би се са Немачком удружила у циљу нападачке акције, друга од Високих Страна Уговорница без одлагања пружиће јој војничку и другу помоћ свим средствима која јој стоје на расположењу.

Члан IV

Високе Стране Уговорнице обавезују се да ниједна од њих неће ступити у савез, нити узети учешћа у коалицији, који су уперени против друге Високе Стране Уговорнице.

Члан V

Високе Стране Уговорнице учвршћиваће заједнички и свака у кругу своје делатности, економске, духовне и друге везе између обеју земаља на основу уговора и споразума закључених у том циљу.

Члан VI

Овај Уговор ступа на снагу одмах по потписивању и биће ратификован у најкраће време. Ратификациони инструменти измениће се у Прагу што је могуће пре.

Овај Уговор остаје у важности двадесет година од тренутка потписивања. Ако пак ниједна од Високих Страна Уговорница не саопшти дванаест месеци пре истека двадесетогодишњег рока да жели да важност овог уговора престане, продужује се његова важност сваког пута за пет даљих година дотле док једна од Високих Страна Уговорница дванаест месеци пре истека текућег петогодишњег периода писмено не јави своју намеру обеснажити га.

У потврду чега су опуномоћеници потписали овај Уговор и ставили на њега своје печате.

Рађено у два примерка сваки на чешком и српско-хрватском језику. Оба текста имају подједнаку важност.

У Београду деветог маја хиљаду девет стотина четрдесет и шесте године.

По овлашћењу
Президијума Народне Скупштине
Федеративне Народне Републике Југославије
Ј. Б. Тито

По овлашћењу
Президента Чехословачке Републике
Зд. Фиерлингер
Л. С. Л. С.

Prilog 2:

КОНВЕНЦИЈА⁸⁵
о културној сарадњи
између
Федеративне Народне Републике Југославије
и Чехословачке Републике.

Влада Федеративне Народне Републике Југославије и Влада Чехословачке Републике, у жељи да у смислу члана V Споразума о пријатељству и узајамној помоћи између обе државе, потписаног 9. маја 1946 године, склопе Конвенцију о културној сарадњи, у циљу потпомагања и олакшавања пријатељске сарадње на научном, школском, уметничком и фискултурном пољу, наименовале су у ту сврху пуномоћнике, и то:

Влада Федеративне Народне Републике Југославије Бориса Зихерла, претседника Комитета за школе и науку при Влади Федеративне Народне Републике Југославије;

Влада Чехословачке републике Др. Владимира Клементиса, државног секретара Министарства иностраних послова Чехословачке Републике;

који су се, пошто су изменили своја пуномоћја, нађена у добром и исправном облику, споразумели у следећем:

Члан I

Високе Стране уговорнице уложиће што већи напор да на својим универзитетима и другим установама за више образовање осигурају оснивање професорских катедри и постављење лектора за језик, литературу, историју и друге предмете, који ће помоћи упознавању друге Високе Стране Уговорнице.

Члан II

Високе Стране Уговорнице могу оснивати културне установе на територији друге Високе Стране Уговорнице, под условом да буду респектовани општи законски прописи о оснивању таквих установа који важе на дотичној територији. Под овим установама подразумевају се: трајне изложбе, библиотеке, читаонице и архиве намењене студију и струкама на које се односи овај споразум.

Члан III

Високе Стране Уговорнице потпомагаће размену истраживача, професора, наставника, просветних радника, студената, ђака, уметника и претставника осталих културних професија и струка.

Члан IV

Високе Стране Уговорнице, свесне свога словенског братства, опходиће се према студентима и ђацима припадницима друге Високе Стране Уговорнице као са домаћим припадницима.

Услови под којима би испити, сведоци и дипломе свих врста, који важе на територији једне Високе Стране Уговорнице, могли бити признати за пријем у службу од друге Високе Стране Уговорнице, биће испитани и одређени.

Члан V

Високе Стране Уговорнице према својим могућностима даваће стипендије да би омогућиле припадницима обеју земаља да студирају, да се стручно школују, или да као истраживачи раде на територији друге Високе Стране Уговорнице.

⁸⁵ Sbirka zakonu a narizeni, č. 155/1947, 812-817.

Члан VI

Високе Стране Уговорнице потпомагаће најтешњу сарадњу између научних, културних, просветних, фискултурних, уметничких и сличних друштава и организација својих земаља и на тај начин пружиће узајамну помоћ за њихову делатност.

Члан VII

Високе Стране Уговорнице радиће на уклањању штетних последица немачке фашистичке и сваке друге фашистичке пропаганде против Федеративне Народне Републике Југославије и Републике Чехословачке на пољу науке и културе.

Члан VIII

Високе Стране Уговорнице потпомагаће организовање течајева за време школског распуста за наставнике високих школа и других школа свих степена и врста, као и за културне и просветне раднике и уметнике друге Високе Стране Уговорнице. Ово се односи и на размену праксе у предузећима, на размену учесника течајева за време распуста и на васпитна летовалишта свих врста.

Члан IX

Високе Стране Уговорнице потпомагаће – евентуално дајући за то и материјална сретства – узајамне посете појединаца и изабраних група научних, просветних и фискултурних радника, књижевника и уметника, како би се развијала научна, просветна, културна и фискултурна сарадња.

Члан X

Високе Стране Уговорнице помагаће сарадњу између признатих омладинских организација просветних радника, као и између других научних и културних организација и удружења обеју земаља.

Члан XI

Високе Стране Уговорнице помагаће се узајамно у напорима за ширење културе и свестрано међусобно упознавање, нарочито:

- а) организовањем размене књига и часописа, дневне и периодичне штампе и других публикација између сродних установа и друштава обеју земаља;
- б) културним старањем о грађанима друге Високе Стране Уговорнице на својој територији, као и културним старањем о својим грађанима на територији друге Високе Стране Уговорнице у споразуму са њеним надлежним установама;
- ц) олакшањем и остваривањем размене музејског материјала;
- д) олакшавањем делатности новинских агенција и дописника и потпомагањем новинарских посета и екскурзија;
- е) предавањима и течајевима језика;
- ф) разменом школског материјала;
- г) концертима;
- х) изложбама и приредбама свих врста;
- и) позоришним претставама, разменом глумаца, односно позоришних ансамбала;
- ј) радијом, филмовима, грамофонским плочама и сличним;
- к) развијањем спортских односа преко спортских и фискултурних организација, помагањем туристичких путовања и организовањем боравка у циљу одмора;
- л) Свака Висока Страна Уговорница стараће се на одговарајући начин о заштити ауторских права и о томе да буду издата пре свега литерарна дела од вредности друге Високе Стране Уговорнице, и то у добрим преводима.

Члан XII

Високе Стране Уговорнице основаће сталну Мешовиту Комисију, која ће имати четрнаест чланова. Ова комисија дејствоваће као саветодавно, иницијативно и контролно тело.

Мешовита комисија биће подељена у две Секције: једна ће имати седиште у Прагу, друга у Београду. Свака Секција имаће по седам чланова.

Чланове чехословачке секције именоваће чехословачко Министарство школа и просвете у споразуму са Министарством иностраних послова и Министарством информација. Чланове југословенске секције именоваће Комитет за школе и науку у споразуму са комитетом за културу и уметност и са југословенским Министарством иностраних послова.

У прашкој Секцији Мешовите Комисије имаће своје претставнике чехословачко Министарство иностраних послова, Министарство школе и просвете, Министарство информација, културни, просветни и уметнички радници и омладина. У београдској Секцији Мешовите Комисије имаће своје претставнике југословенско Министарство иностраних послова, Комитет за школе и науку, Комитет за културу и уметност, Савез просветних радника и Централно веће Народне омладине Југославије.

Заседањима обе Секције могу присуствовати аташе за штампу као и културни аташе друге земље, претставник домаћег друштва за културну сарадњу између Чехословачке и Југославије и стручни саветодавци.

Списак именованих чланова Секције биће дипломатским путем предложен другој Високој Страни Уговорници на одобрење.

Пленум Сталне Мешовите Комисије састаће се према потреби, најмање једанпут годишње, и то наизменично у Чехословачкој Републици и Федеративној Народној Републици Југославији. На овим седницама председаваће петнаести члан, кога ће именовати чехословачко Министарство школе и просвете на предлог Прашке секције, ако Мешовита Комисија заседава у Чехословачкој, а Комитет за школе и науку на предлог Београдске секције, ако Комисија заседава у Југославији.

Задаци Мешовите Комисије биће да на пленарним заседањима доноси одлуке и предлаже мере за спровођење у живот ове Конвенције. Прва од ових мера биће израда допунског протокола, који ће бити саставним делом Конвенције чим буде одобрен од обе Високе Стране Уговорнице. Мешовита Комисија пазиће на примену Конвенције и на споразумно донете одлуке и мере и предлагаће Високим Странама Уговорницама све измене које ће сматрати потребним.

Члан XIII

Ову Конвенцију спроводиће у пракси надлежни централни органи на основу сугестија и предлога Мешовите Комисије.

Члан XIV

Обе Високе Стране Уговорнице обавезују се да ће предузети потребне административне и финансијске мере за практично спровођење конвенције.

Члан XV

Одредбе ове Конвенције ниуколико не мењају пуноважност закона и прописа Високих Страна Уговорница који се односе на све странце, уколико се тичу уласка у земљу и боравка у њој.

Члан XVI

Ова конвенција биће ратификована. Размена ратификационих инструмената спровестиће се у Прагу.

Конвенција ће ступити на снагу даном размене ратификационих инструмената.

Члан XVII

Ова конвенција остаће у важности најмање пет година. Ако шест месеци пре истека овог рока ниједна од Високих Страна Уговорница не саопшти жељу да важност конвенције престане, конвенција ће остати у важности до истека шест месеци од дана, кад једна од Високих Страна Уговорница саопшти жељу да важност Конвенције престане.

У ПОТВРДУ ЧЕГА, потписани пуномоћници потписали су ову Конвенцију и ставили на њу своје печате.

Рађено у два примерка у Београду, на дан 27. априла 1947. године, на српскохрватском и чешком језику. Оба текста су аутентична.

За Федеративну Народну Републику Југославију :
БОРИС ЗИХЕРЛ с.р.

За Чехословачку Републику :
Др. В. КЛЕМЕНТИС с.р.

Summary

Postwar Prague – Comparable Picture Czech Community and Yugoslav Students – Scholarship Holders from 1945 till the Declaration of Information Bureau Resolution

The first postwar generation of Yugoslav students – scholarship holders, started their studies at Czech universities in late 1945 and in early 1946. Between 400 and 500 students completed the studies at Czech universities by 1948, that is to say till declaring of Information Bureau Resolution. Their position at studies in Czechoslovakia was much better than the status of their compatriots in the Soviet Union, but at the same time much more difficult than the position of Yugoslav students in France. The stay in Czechoslovakia was a new experience for Yugoslav students due to the fact that they resided temporarily in the pro-socialist country which differed from Yugoslavia in many aspects. Four political parties shared the power in Czechoslovakia till February 1948 and then the power was taken by communists. Prague was preserved in the Second World War, with a few torn down buildings and about ten thousand victims. The stay in Czechoslovakia for Yugoslav students also meant an encounter with the country with Central-European tradition that moved towards soc-realism. Their studies at Karl's University in Prague which was established in 1348, more than forty years before Kosovo Battle, imposed comparisons with the tradition of their country of origin.